

Haza a magasban

ELŐADÁSOK
A SZENT ISTVÁN TÁRSULATNÁL
VI.

SZABÓ FERENC S.J.

A nemzeti küldetés költője
Száz éve született Illyés Gyula

SZABÓ FERENC S.J.

A nemzeti küldetés
költője

Száz éve született Illyés Gyula

SZENT ISTVÁN TÁRSULAT
Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója
Budapest 2003

Sorozatszerkesztő

Farkas Olivér
és
Sarbak Gábor

© Szabó Ferenc, 2003
© Szent István Társulat, 2003

ISBN 963 361 438 4
ISSN 1588-9491

Szent István Társulat
1053 Budapest, Kossuth Lajos utca 1.
Felelős kiadó: Dr. Rózsa Huba alelnök
Felelős kiadóvezető: Farkas Olivér igazgató

Illyés Gyula
EGY MONDAT A ZSARNOKSÁGRÓL

Hol zsarnokság van,
ott zsarnokság van
nemcsak a puskacsőben,
nemcsak a börtönökben,

nemcsak a vallató szobákban,
nemcsak az éjszakában
kiáltó ór szavában,
ott zsarnokság van

nemcsak a füst-sötétben
lobogó vádbeszédben,
beismerésben,
rabok fal morse-jében,

nemcsak a bíró hűvös
ítéletében: bűnös!
ott zsarnokság van
nemcsak a katonáson

pattogatott „vigyázz”-ban,
„tűz”-ben, a dobolásban,
s abban, ahogy a hullát
gödörbe húzzák,

nemcsak a titkon
félignyílt ajtón
ijedten
besuttogott hírekben,

a száj elé hulltan
pisszt jelző ujjban,
ott zsarnokság van
nemcsak a rács-szilárdan

fölrakott arcvonásban
s e rácsban már szótlan
vergődő jajsikolyban,
a csöndet

növelő néma könnyek
zuhatagában,
kimeredt szembogárban,

ott zsarnokság van
nemcsak a talpraálltan
harsogott éljenekben,
hurráhkban, énekekben,

hol zsarnokság van,
ott zsarnokság van
nemcsak az ernyedetlen
tapsoló tenyereken,

kürtben, az operában,
éppoly hazug-harsányan
zengő szoborkövekben,
színekben, képteremben,

külön minden keretben,
már az ecsetben;
nemcsak az éjben halkan
sikló gépkocsizajban

s abban,
megállt a kapualjban;

hol zsarnokság van, ott van
jelenvalóan
mindenekben,
ahogy rég istened sem;

ott zsarnokság van
az óvodákban,
az apai tanácsban,
az anya mosolyában,

abban, ahogy a gyermek
idegennek felelget;

nemcsak a szögesdrótban,
nemcsak a könyvsorokban
szögesdrótnál jobban
butító szólásokban;

az ott van
a búcsúcsókban,
ahogy így szól a hitves:
mikor jössz haza, kedves;

az utcán oly szokottan
ismételt hogy-vagy-okban,
a hirtelen puhábban
szorított kézfogásban,

ahogy egyszercsak
szerelmed arca megfagy,
mert ott van
a légyottban,

nemcsak a vallatásban,
ott van a vallomásban,
az édes szó-mámorban,
mint légy a borban,

mert álmaidban
sem vagy magadban,
ott van a nászi ágyban,
előtte már a vágyban,

mert szépnek csak azt véled,
mi egyszer már övé lett;
vele hevertél,
ha azt hitted, szerettél,

tányérban és pohárban,
az van az orrban, szájban,
hidegben és homályban,
szabadban és szobádban,

mintha nyitva az ablak,
s bedől a dögszag,
mintha a házban
valahol gázfolyás van,

ha magadban beszélgetsz,
ő, a zsarnokság kérdez,
képzeletedben
se vagy független,

fönt a Tejút is már más:
határsáv, hol fény pásztáz,
aknamező; a csillag:
kémlelő ablak,

a nyüzsgő égi sátor:
egyetlen munkatábor;
mert zsarnokság szól
lázból, harangozásból,

a papból, kinek gyónol,
a prédikációból,
templom, parlament, kárpád:
megannyi színpad;

húnyod-nyitod a pillád,
mind az tekint rád;
mint a betegség,
veled megy, mint az emlék;

vonat kereke, hallod,
rab vagy, rab, erre kattog;
hegyen és tenger mellett
be ezt lehelled;

cikáz a villám, az van
minden váratlan
zörejben, fényben,
a szív-hökkenésben;

a nyugalomban,
e bilincs-unalomban,
a zápor zuhogásban,
ez égig érő rácsban,

a cellafal-fehéren
bezáró hóesésben;
az néz rád
kutyád szemén át,

s mert minden célban ott van,
ott van a holnapodban,
gondolatodban,
minden mozdulatodban;

mint víz a medret,
követed és teremted;
kémlélődsz ki e körből?
ő néz rád a tükörből,

ő les, hiába futnál,
fogoly vagy, s egyben foglár;
dohányod zamatába,
ruháid anyagába,

beivódik, evődik
velődig;
eszmélnél, de eszme
csak övé jut eszedbe,

néznél, de csak azt látod,
mit ő eléd varázsolt,
s már körbe lánghol
erdőtűz gyufaszáלבól,

mert amikor ledobtad,
el nem tiportad;
s így rád is ő vigyáz már,
gyárban, mezőn, a háznál,

s nem érzed már, mi élni,
hús és kenyér mi,
mi szeretni, kívánni,
karod kitárni,

bilincseit a szolga
maga így gyártja s hordja;
ha eszel, őt növeszted,
gyermeked neki nemzed,

hol zsarnokság van,
mindenki szem a láncban;
belőled búzlik, árad,
magad is zsarnokság vagy;

vakondként napsütésben,
így járunk vaksötétben,
s feszengünk kamarában,
akár a Szaharában;

mert ahol zsarnokság van,
minden hiában,
a dal is, az ilyen hű,
akármilyen mű,

mert ott áll
eleve sírodnál,
ő mondja meg, ki voltál,
porod is neki szolgál.

1950
(*Irodalmi Újság*, 1956. november 2.)

A KOMMUNISTA DIKTATÚRA legsötétebb évében, 1950-ben írta Illyés Gyula ezt a páratlan versmondatot, amely új „Nemzeti dal”-unk lett. Először 1956. november 2-án (Illyés születésnapján!) jelent meg az *Irodalmi Újság*ban. A forradalom és szabadságharc leverése után külföldön gyakran olvastuk, Illyés hangjával lemezzről is hallgattuk ezt a költeményt, amely leleplezte a sztálini-rákosista zsarnokságot – igazában minden zsarnokságot. (Itthon nyomtatásban először a *Tiszatáj* 1987. májusi számában jelent meg teljes változatban. Illyés ugyanis 1956-ban emlékezetből írta le.)

Centenáris megemlékezésem nyitányául szántam e költeményt, a leghosszabb magyar mondatot (kétszáz sor, ötven négy soros strófa). Alapkijelentése ez: a zsarnokság mindenütt jelen van, mint „a régi isten”. Hol zsarnokság van, ott a zsarnokság nemcsak a hatalom közvetlen eszközrendszerében mutatkozik meg, hanem mindenben és mindenkiiben, mert a zsarnokság szelleme mindent és mindenkit áthat, akár akarja, akár nem. Mert...

mindenki szem a láncban
belőled búzlik, árad,
magad is zsarnokság vagy...

Illyés művét különféleképpen lehet értékelni, művészi ízlés, világnézet vagy pártállás szerint. Ezzel az egy „mondattal” is legnagyobb nemzeti költőink közé emelkedett, akik az annyira vágyott szabadságról énekeltek – megmutatva e szabadság félelmetes ellentétét.

Illyés születésének centenáriuma több megemlékezés jelent meg. Mellőzöm itt az ünneprontó és torzító értékeléseket. Szép volt az Illyés-életmű gondozója, Domokos Mátyás írása (*Népszabadság*, 2002. nov. 2.), valamint Poszler Györgyé (*Magyar Hírlap*, nov. 2.). Ez utóbbi megemlíti, hogy Illyésre alkalmazni szokták az Adyt jellemző megjelölést: „utolsó nemzeti költő”. Poszler így folytatja:

„Lehet, de nem hiszem. Biztosan nem annak született. Avantgárd kalandozások után békés merengőnek. A líra ősi, szent közhelyei költőjének. Tájaknak, tolnai domboknak, Sió völgyének, szekszárdi szőlőknek. Pusztának, falunak, városnak. [...] De nem lehetett csak ennek, a líra ősi, szent közhelyeinek költője. Mert történt két dolog. Hazajött Párizsból a pusztára. És találkozott Pesten Babitscsal. Két életét megváltoztató él-

mény és pályát formáló fordulat. Ezekből jött minden, ami a későbbieket meghatározta. Hogy maradt az ősi, szent lírai közhelyek költője. És lett *a történelemmel farkasszemét néző nemzeti küldetés költője is.*”

Poszler jellemzéséből az utolsó mondatot húztam alá, mert most *a nemzeti küldetés költőjéről* szeretnék szólni. A rácegrespusztai zsellér, aki fiatalon megjárta Párizst, majd visszatért gyökereihez, a két háború között Babits Mihály mellett egyetemes műveltségű, európai látókörű költő lett. Talán túloz Poszler, amikor annyira hangsúlyozza „a szent, lírai közhelyeket”. Mert ha az illyési mű hatalmas örökségében ilyen is sok akad, kétségtelen, hogy a ‘60-as évektől költészete az örök emberi kérdésekkel vívódva metafizikai magasságokba emelkedett.

HÁZ, HAZA, EGYETEMES
LÁTÓKÖR

Az 1936-os *Puszták népe* irodalmi szociográfia, sok életrajzi vonatkozással, így jellemzi a látókör tágulását (itt gondolhatunk Babits *Hazám!* című versére):

„A vidéki, aki a hazáról kezd beszélni, az előbb-utóbb a szülőföldre, a „szűkebb pátriára” lyukad ki: egy falura és legeslegvégül egy udvarra, onnan a konyhán át egy kétaablakos szobára, amelyben anyja nyelvét megtanulta. Vagyis öntudatlanul újra éli visszafelé egy szó történetét, ízleli az ősi pillanatot, amidőn a ház és haza egy dolgot jelentett. A hazám a házam tája, amely pillantásommal, ahogy növekszem, egyre bővül, széles gyűrűkben egyre távolabbi területekre terjed, mint a hullám a vízbe dobott kavics körül; világokat hódíthat, elérheti a csillagokat – amikor a régi ház már örökre elmerült.”

Itt éppen csak jelzem: Az illyési *ház-baza* ősképet, illetve a „magasságos” haza eszméjének kialakulását jól jellemzi Fodor Ilona *Szembesítés* című monográfiája elején. (*Illyés Gyula életútja Párizsig*. Magvető, Bp. 1975.)

A szülőház körül egyre tágul a világ, a láthatár, a ház haza lesz, a Dunántúlról, a tolnai domboktól Párizsig látunk el; végül Európa, a nagyvilág lesz a „hazája” a zselérfiúnak. A Petőfitől megálmodott világforradalom, világszabadság eszméje lebeg előtte „déliabként”, és ezen belül a „hönvág” „abba a szívszorító drága / álom – s mégse álom hazába / amit fölrakni buzdítottak, / látnoki lángeszű jobbak, / Petőfiék...” (*Válasz Zilabynak*)

A két háború között széles körű vita alakult ki a magyarság eredetéről, jellegzetességéről, arról, hogy ki a magyar. Illyés Gyula 1939-ben eszmélődik e kérdésről: a közös múlt (finnugor rokonság, történelem), nyelv, a hasonló gond, az *egy baza*: „létezésünk az időben”, mind-mind a jellemvonásokhoz tartozik. Végül Illyés a magyarság lényegét a *szabadság* iránti olthatatlan vágyában jelöli meg:

„A magyar az, aki bátran szembenéz a nép bajaival: a nemzet fejlődésének akadályait. Aki a szabadságot ma is minden téren meg akarja valósítani. Aki a népnek műveltséget, egészséget, jólétet akar. Aki egy nyomorult, éhező vagy jogfosztott láttán magát is sértve érzi emberi, magyari mivoltában.” (*Ki a magyar?* Magvető, 1982.)

Illyés számára a népiesség nem esztétikai problémát jelent, hanem elkötelezettséget:

... A költészet
nem arra való, hogy elámítsd a népet,
vagy akár magadat. Egyszerű a világ;
amit két szem lát, épp elég okot ad.
Ragyognak a tárgyak. Nyald meg
a ceruzád.

(Reggeli meditáció)

Amiért a két háború között küzdött, lát-
szólag 1945 után megvalósulóban van. Illyés
részt vesz a Nemzeti Parasztpárt munkájá-
ban, országgyűlési képviselő lesz, de hama-
rosan visszavonul a politikai szerepléstől.
Kiábrándulva állapítja meg, hogy nem így
képzelte a „régén várt fordulatot”. Ezért bí-
rálják is a hivatalos irodalompolitika kép-
viselői. 1947-ben Szabó Árpád a *Valóságban*
kritikusan elemzi Illyés „kétértelmű” népies-
ségét. Az 1956-ban közzétett *Egy mondat a*
zsarnokságról világosan kinyilvánította Illyés
véleményét a diktatúráról. 1958-ban a *Társas-*
dalmi Szemle hivatalos kritikusa folytatja a
támadást a harmadikutasok ellen. Majd
a '60-as évek elején az *Új versek* c. kötetben
metafizikai és vallási kérdésekkel vívódó
költő ellen az lesz a kifogás, hogy elmenekül
a szocialista valóságból. . . Mindezek ellené-
re a hatalom először 1948-ban, majd még
kétszer Kossuth-díjjal tünteti ki, hogy magá-
hoz szelídítse. Azoknak, akik (mint pl. a kül-

földön élő Márai) a hatalommal való meg-
alkuvással vádolták, Illyés ezt válaszolhatta
Mirabeau-val: „Megfizetni lehet, de meg-
vesztegetni nem.”

Illyés, mintegy válaszolva a narodnyik-
ság, nacionalizmus kommunistáktól ismét-
elt vádjára, 1970-ben így nyilatkozott a Ma-
gyar Rádióban:

„Sorsom úgy alakult, hogy nagyon fiatal
fővel külföldre kerültem. Párizsba. El-
mondhatom nyugodtan, hogy elmém,
gondolkodásom, de még nyelvhasznála-
tom is a Sorbonne-környéki Párizsban
alakult ki. Azaz teljesen nyugat-európai,
nem akarom hangsúlyozni, de éppensé-
ggel nemzetfölöttien humanista-szocia-
lista szemmel tudtam nézni már ott
Franciaországban, a francia problémá-
kat csakúgy, mint az európai problémá-
kat is. [...]

Az Afrikát tanulmányozó André
Gide példájára felvillant előttem is egy
írói útinapló. Van egy világrészem, egy
tanulmányra érdemes tájam. [...] írói
feladat lesz, ha visszamegyek a szülőfö-
ldemre. [...] így jöttem vissza még fiatal
fővel, huszonhárom és fél éves korom-
ban Magyarországra. Pusztai származék
vagyok, egyenest hát a pusztára mentem.
[...] így írtam egypár tanulmányt. Mert
felháborított mélységesen a magyar sze-
gényparasztság, a magyar külvárosi mun-

kásság és főleg, ismétlem, a pusztai cselédség sorsa, ezért írtam meg, de úgy, mintha Párizsnak szántam volna az első jelentékeny, mondjuk így: ismertté vált könyvemet, a *Puszták népé*-t. Ezt folytatom, ezt a föladatot, ezt a szemléletet, állítom, változatlanul azóta is. Nem nemzeti elfogultság tehát részemről arról szólni, hogy a magyar anyanyelvűek például az országon kívül milyen helyzetben vannak; hogy miként szóródik szét milliósám a világban a magyarság; hogy milyen egyéni tragédiák folynak le milliósám azért, mert emberek csak magyarul tudnak beszélni. Az sem nacionalizmus, ha magyarok csak magyar közösségben érzik jól magukat. Ezek örök emberi jogok, örök nemzetfölötti jogok.” (Illyés Gyula: *Hajszálgyökerek*. Bp. 1971. 490–491. Ugyanez a gondolat: „Válasz Herdernek és Adynak”, *Szellem és erőszak*. Bp. 1978. 231–263.)

Illyés a nemzet lelkiismeretének tartja magát. Számol a prófétákra váró tragikus elbukással is. *A külön* című drámájában Teleki László tragikus alakját idézi fel, aki nem tudta megváltoztatni életútját, „aki kiszállt, előrerepült a maga idejéből”, aki a társadalom erőivel birkózva működésre akarta bírni őket; aki odaadta becsületét, hogy megtegye, amit a becsület kívánt, és ezért csak az öngyilkosságban talált kiutat.

„Mivel a tudatformáló költők a tizenhatodik század óta egybeforrtak népük rabságával, összeomlásával és feltámadási vágyával, akárcsak az ószövetségi zsidó próféták, Illyés is összeforrt egy népüggyel, mihelyt belső döntése után igényt emelt e tudatformálásra. Személyében a népi költészet kiszélesedik országmozgató működéssé, amely egyik oldaláról magas irodalom, a másiktól politika, politikának forradalmi: a szegény parasztok birtokba iktatása. Harmadikutas politika volt. . . Illyés összeszorított ököllel, okosan viselte a forradalmár nemzeti költő palástját, s ma már az ország első költője, költőfejedeleme, axiómái a magyar életről – »puszták népe«, »ötágú síp«, »hírünk a nagyvilágban« – beolvadtak a nyelvbe. Csakhogy szűk neki olykor a palást, letépi magáról, valahányszor belecsavarodik súlyos depresszióiba. . . De kísérletező kedve máig se lankadt, újra próbál mindent, immár mozgalmi bélyegek nélkül, hol kétségbeesetten, hol szelíd ironiával. . . , rugalmasan ízelt, száraz izomzatú versekben s olyan csodálatos nyelvérzéssel, amely élő legendává avatta honfitársai előtt.” (Cs. Szabó László: Egy nép s a költészete. *Új Látóhatár*, 1972/4–5.)

Az 1955-ös *Bartók*ban felhangzik a csillagokig ívelő jajkiáltás: egy nép agóniáját éneklő, harmónia után kiáltó könyörgés:

„Van-e remény még emberi fajunkban?
ha ez a gond s némán küzd már az ész,
te szólalj,

szigorú, szilaj, ‘agresszív’ nagy zenész,
hogy – mégis! – okunk van
remélni s élni!

... Mert olyanokat éltünk meg, amire
ma sincs ige.”

Illyés mint nemzeti költő a helyi gondot egyetemessé emelte; intellektuális forradalmisága és lázadása Dózsától Petőfin át Bartókiig ível. Valóságos „szellemi országalapítás” ez, Poszler szerencsés kifejezésével:

„Haza, a magasban szellemi országalapítása. A *Bartók* megrendült feloldozáskönyörgése. És a nagy zsarnokság-szabadság-óda kitörő pátosza. Meg a végső számvetések a malomkő asztal mellett. Ahol megrajzolódtak a magasban megalapított haza erkölcsi-szellemi körvonalai. Ma se feledjük! Ilyenek: nacionalista, aki jogot sért; patrióta, aki jogot véd. Ebben a magasban levő hazába az egész magyar nép és szellem beemelve. Például az ötágú síp metaforájában. Ide emelte be

(fel?) az egykori népi mozgalom nemzet-tudatát is. Túllépve a hajdani dühödt vitákon.” (*Magyar Hírlap*, 2002. nov. 2.)

Illyés temetésekor, 1983. április 23-án Sütő András ezt hangoztatta gyászbeszédében: „...A nemzethalál árnyaival viaskodó magyar költészet házában ablakokat nyitott sorra a bizakodás fényzuhatagának.” (*Illyés Gyula-Emlékkönyv*, 529. o.)

A HIT SENKI FÖLDJÉN

Illyés küldetéstudattal indult a szülőháztól, hogy népe prófétája legyen. A pappróféta így vet számot küldetésével 1965-ben:

Őszül hajam, mélyülnek a redők.
Több egyre köröttem a fiatal.
Vakoskodván érzek szomorú erőt,
legyek a legmesszebbblátó magyar.

Valami juhász-számadói gond
susogja, nem mehetsz még, munka vár.
Őriznem kell egy nem-enyém vagyont.
Rám néz egy jégverés-csöpülte nyáj.

...Valami ősi lápokba vonult
hite-konok község hű papjaként
(kit azzal áld, mivel ver az Úr!)
templomtalanul – palásttalanul
(s tudatlan: magam hihetek-e még)
kell osztanom úrvacsorát s igét!
(Számadó)

Közben a ház hazává tágult; majd az *Új versek* (1961) és a *Kháron ladikján* (1969) költő-írójának „tudást” kereső, látni vágyó, fényre és értelemre sóvárgó személyiségéből feltörnek az egyetemes, örök-emberi problémák. Élet és halál értelme, egzisztenciális szorongás a közelgő vég előtt – értelemkeresés vagy istenkeresés?

A vallási problematika burkoltan mindig jelen van költészetében, hiszen magával – vérében – hordta „a vegyes házasság átkát”:

Két szellem küzd itt, amint látható,
egy hívő és egy istentagadó.

Nagy próbát rótt rám azzal az ég,
hogy vegyes házasságból származék.

Két nagyapa, két család szelleme
próbálja bennem: egyesülhet-e?

(A vegyesházasság átka)

Az öregedő költő keres, választ vár a lét nagy kérdéseire. (Diószegi András, az *Új versek* egyik marxista kritikusa „elavult” kérdéseknek vélte ezeket!)

A katolikus Gabriel Marcel (akit Illyés személyesen is megismert Párizsban) azt mondatja egyik hősével (a szeretett személyhez szól): „Te nem halsz meg!” A szeretetben ott van a halhatatlanság vágya; aki szeret, a szeretett személynek valamilyen öröklétet akar biztosítani. De Marcel felismeri, hogy ezt csak egy legfőbb Te, Isten tudja megtenni. Illyés is ráérez erre, bár nem tud hinni a túlvilágban:

Nem hiszem, hogy odaát meglelek
valakit is azokból, akikért
testem és lelkem nem bánta, hogy élt.

De annyi boldogságot, örömet
vesztettem velük, kik már odaát
vannak, akárhol, és itt a világ
nélkülük annyival kegyetlenebb,

hogyan lassan kezdek mégis oda vágyni,
ahol ők vannak, akárhol, akármi
formában, kiket ideát szerettem

s azt kezdem hinni, hogy bármilyen
alakban
az az odatúnt boldogság is megvan,
ha emléke oly örök a szívemben!

(Nem hiszem...)

Minden-minden az elmúlásra emlékezteti a
költőt: az évszakok váltakozása (*Sí*), az ősz
lehulló szépségei (*Üvegvilág*). Illyés nem tit-
kolja szorongását. Nem úgy általában a ha-
lál gondolata, hanem a saját halála tölti el
rettenettel. „Halandó vagyok” – ez a csattanó
tér vissza verseiben (*Két éj között, Amiből az
előbbi lett*). Saját csontvázának rémképe jele-
nik meg akkor is, amikor nyugovóra tér (*Éj-
jel, hanyatt*). Hiába sorakoztat fel szofizmákat
verseiben vagy a *Kháron ladikján* morfondíro-
zásaiban, a véget nem tudja feledni. A „fe-
lejtés” a (*pascali divertissement*) vagy a *Carpe
diem* bölcsessége már nem lehet orvosság.
A *Danse macabre* című vers kicsengése is tra-
gikus. „Mindannyian maghalunk, mindany-
nyunkért eljön a Kaszás, hiába áztatjuk
magunkat, hogy, míg élünk, a halállal nem

találkozunk”. „Lesipuskás háború ez!” (*Kat,
kat...*) A vers utolsó fordulója, „csattanó-
ja”: „Beveszünk mégis, szörnyű vár!” – csu-
pán retorika.

Rónay György írta az *Új verseket* ele-
mezve:

„Nem egyedülálló a kötetben az ilyen
fordulat; bőven lehetne párhuzamokat
idézni mellé arról, hogy a halállal való
különféle hangulatú szembenézéseket
rendszerint egy-egy ilyen »záradék« kö-
veti, egy-egy ilyen meglehetősen retori-
kusnak ható, »feloldás«. A megoldást,
verszárást ilyenkor mindig szabványos-
nak érzi az ember. Kész típus ez, mond-
hatni, »előre gyártott elem«...” (*Vigilia*,
1961. szeptember)

Az öregedő Illyés magatartását a várakozás
jellemzi:

Oh konstellációk – galaktikák!
(Gyalogút Gántra, őszi sáron át)
s óh az Időtlen – (téli délután
dél és litánia közt Ozorán –)
S oh a Teremtő! (Ott a háza... De,
ma, épp ma itt nincs mód szólni vele.
Kiment, pihen?...) Várok
egy kicsikét...

(Fekszem, félálom)

Őszintébb vallomásokat is olvashatunk, húsba vágó metafizikai gyötrődések visszhangjait (*Tisztítóút, Csitító*). „Karthagó-üszkeink egy népnek, minden remény elmúlásán” valami fénysugarat vár a költő:

Jósló tükrök ti, milyen arcot
és milyen jövendőt mutattok:
rajzoltok cikázva a lélek
mélyeiből, míg vakon, árván,
kint s bent egyaránt fájván s fázván,
Karthagó-üszkeink egy népnek,
minden reménynek elmúlásán,
versemből kereplőt csinálván,
bódítom magam, mint a sámán,
jöjjön valami csitulás rám.

(Csitító)

Hegyvi Béla 1971-ben egy interjú keretében istenhitéről is faggatta Illyést. A költő válasza határozottnak tűnik:

„Istenkeresés? Nem: értelemkeresés. Minden élet titkának, értelmének a fejtegetése. Egyszer valamennyien ott állunk a halál előtt, és azt vesszük észre, nincs elég vigaszunk. Nem vagyok ateista, mert az is eleve tagadást jelent, elzárkózást valami elől, amiről senki és semmi nem tud bizonyosat. Kész vagyok Isten befogadására is, mint a dolgok végső értelmének, az egész teremtés befejező aktusának a befogadására, de tud-

jam, értsem, igazoljam a magam számára. Műveltségem, vagy talán inkább félműveltségem egyelőre ellenáll, kevés és hiányos még a bizonyítás.”

„Értelmem sokkal gőgösebb, hogysen beérné sovány vigasszal. Még meghódításra vár. Ha a végső értelem Isten, miért nem ismerhetjük meg őt? Miért titkolózik, miért hagy bennünket bizonytalanságban?”

Majd valamivel később némileg maga ad választ a kérdésre:

„Komolyan veszem az ősi tanítást, hogy Isten nevét hiába ne vedd a szádra. A zsidók állandóan megkerülték Isten nevét, inkább körülírták, sejtették, hogy róla van szó. De hogyan is lehetne kifejezni, egyetlen szóban definiálni azt, aki magáról – a Biblia tanúsága szerint – annyit mondott »Az vagyok, aki vagyok«...” (Hegyvi Béla: *A dialógus sodrában*. 1974. 124kk.)

Jogos az értelemkeresés, hiszen a hit nem babonás hiszékenység, olcsó vigasz; – az értelem követelménye is. De Illyés jól sejtí, hogy az „értelem gőgje” lehet az egyik fő akadály ebben a keresésben. „*Le coeur a ses raisons...*” Pascal helyesen mondja, hogy a szívnek megvannak a másik rendből, a sze-

retet rendjéből való érvei; és „Istent csak a szív érzi meg”, mivel Isten Szeretet. (*Pensées*, 277. 278. 282.)

Belon Gellért püspök Illyés Gyula temetésekor tartott gyászbeszédében a keresztnyek nevében mea-culpázva mondotta:

„Keresztelésed szent pillanatától, mely örökre eljegyzett Téged az Atyával, a Fiúval és a Szentlélekkel, messze sodort a keresés útja, és bejártad a kutató szellem szinte minden ösvényét. És ebben a keresésben nem tudtunk úgy tanúságot tenni Istenünkről, hogy áldott valóságát egyértelműen, fenntartás és kételkedés nélkül elfogadd. Nem tudtuk megmutatni neked azt az Istent, aki van; sőt annyira és úgy van, hogy három személyben van; és túlradóan birtokolja a szellemi valók hármass birodalmát: a szabadságot, az igazságot és a szeretetet. És helyette a magunk életére leszűkített, emberszabású Istent mutattuk. És nem tudtunk tanúságot tenni a Krisztusban megjelenő tökéletes és teljes emberségről. Pedig Te is a szellem teljességére és az emberség tiszta valóságára törekedtél prófétai arányokat mutató írói pályádon. [...] Bocsáss meg, hogy hagyunk Kháron ladikján egyedül küzdeni. [...] De a *Kháron ladikjának* címlapján a vakítóan fehér vitorla uralkodik, mely fényvel belehasít a naptalan égbe az éjsötét

vizeken. Hogy a vitorlának fénye honnét jött, arra Te feleltél meg három szóból álló örök sorral: „A csillag mind betlehemi” (*Emberi éj*) [...] A betlehemi csillag kereső embereket vezette ahhoz, aki elmondhatta magáról: »Én vagyok az út, az igazság és az élet« (Jn 14,6). Te is a keresők útján jártál, az igazságra szomjaztál és az életet szolgáltad...” (*Illyés Gyula-Emlékkönyv*, 521. old.)

Illyés Gyula következetesen hűséges – művéhez: élete, elkötelezettsége és időnkénti kompromisszumai is mind alkalmul, anyagul szolgáltak életműve megteremtéséhez. Domokos Mátyás az *Illyés-Emlékkönyv* utószavában hangsúlyozza: egyszer tárgyilagos mérleget kell készíteni erről az életműről. Fel kell mérni az íróért sok támadást, kritikát, a „gyűlölet habköpéseit”, amelyek élete folyamán érték. Rá kell világítani üzenete időszerűségére is. Hiszen a mai magyar szellemi-kulturális élet kavargásában szükség van prófétai szóra, szükség van igaz emberségre; emberi és magyar hivatásunk jelzőlámpásaira.

„Az ember végtelenül túlszárnyalja az embert” – hangoztatta Pascal. Nem elégedhetünk meg az „egydimenziós ember”, a termelő-fogyasztó lény lapos materializmusával. Csak akkor leszünk „emelkedő nemzet” (Németh László szavaival), csak akkor készíthetjük elő a megálmódott, még a ma-

gasságban lebegő eszményi haza eljövételét, ha törvény és erkölcs szerint keressük a közjót, ha igazi demokratikus szabadságért küzdünk, ha az emberi szolidaritásért vállalt áldozatkészség sem hiányzik. Egyszóval: ha az evangéliumi eredetű forradalmi jelszavak – Szabadság, Egyenlőség, Testvériség – valósággá válnak. Illyés Gyula életműve ezt üzeni az idősebb és az ifjabb magyar nemzedéknek.

Szabó Ferenc
ILLYÉSEL TŰNŐDVE
A nyolcvanéves Illyés Gyulának

*Kigomolyog a szentek és
a költők várta és védte ország
Ady s a Boldogasszony arca
villog a pára-lobogókon.
(Illyés Gyula: Kéz a ködben)*

Gomolygó s aranyló ködökben
forog ezredéve a vágy-ország
honfoglalók s hontalanok hazája
képe a magasban valahol összeáll.

Mohi puszta, Mohács, Világos
rongyolt zászlai áznak a ködben
rabság rácsain villog a vágy
kering fel örvény-körökben.

Várakozás vagy szétszóródás
sorsa e népnek – akár jövőbe
tekint, akár az „új hazába”
tántorog kábán pára-ködben.

Nyelvében él csak a nemzet –
költőink szava káoszt rendez
de a nemzet még álom-ország
míg népe nem jut joghoz, rendhez.

Boldogasszony arcán a könnyek
villognak – van valami fény!
szentjeid védnek, ködország
nagy ínségben van még remény!
(1982)